

Je to sonet? – metodický list

Podzim

Zamlklý podzim padl do zahrad
piana hrají Schumanna a Liszta
a to je konec dozajista
A to je konec? Možná. Snad.

Loučím se loučím napořád
podzim na zlatém dvouplošníku přistál
melancholik... Ne. Realista.
Tedy žít znovu. A v nic nedoufat.

Létají z nebe unavené listy
jen zítřek dosud nepopsaný, čistý...
mlhavá touha mává z balustrád.

A v davu města potkat není koho
vlaštovky, leťte vzhůru za oblohou
V náručí prázdné podzim pad¹

(Z Dílny časopisu pro čtenáře a literaturu HOST)

Úloha č. 1

Báseň je strofickým útvarem – sonetem. Zopakujte si základní rysy zvoleného útvaru. V průběhu celé analýzy dále zkoumejte, zdali byl tento útvar zvolen úmyslně a jak naplňuje (nenaplňuje) a dotváří (nedotváří) téma básně. Nezapomeňte přitom na pravidlo hermeneutického kruhu – nelze interpretovat celek bez ohledu na části a části bez ohledu na celek.

Italský sonet má čtyři strofy, z toho první dvě po čtyřech verších (kvarteta), druhé dvě po třech verších (terceta). První strofa většinou přináší nějakou myšlenku (tezi), druhá myšlenku kontrastující (antitezi), třetí a čtvrtá strofa jsou pokusem o nalezení řešení (syntézou). Ve starších poetikách se uvádí jen dvojstupňovitá výstavba sonetu – první dvě strofy jsou chápány jako otázka (teze), druhé dvě jako odpověď (pointa). Rýmové schéma první a druhé strofy by mělo být shodné (*a-b-a-b, a-b-a-b; a-b-b-a, a-b-b-a...*), u třetí a čtvrté postačuje jeden shodný rým (*c-d-e, c-d-e; c-d-c, c-d-c...*). V sonetu se užívá pětistopý jamb (dle ruské poetiky) nebo alexandrín (dle poetiky francouzské = dvanáctislabičný – mužský, nebo třináctislabičný – ženský verš, se závaznou pauzou po šesté slabice a přízvukem na šesté a dvanácté slabice).

Existuje i anglický sonet, který je tvořen třemi čtyřveršími a jedním dvojverším. Čtyřverší většinou stupňují nějakou myšlenku, závěrečné dvojverší (*couplet*) pak přináší nečekaný tematický nebo obrazový obrat (*pointu*). Obvyklé rýmové schéma anglického sonetu je *a-b-a-b, c-d-c-d, e-f-e-f, g-g*.

Úloha č. 2

Jaké očekávání (vzhledem k tématu) u čtenáře vzbuzuje název básně? Je naplněno? (K této otázce se vraťte až po celé analýze textu.)

Báseň nese název *Podzim*, očekáváme proto, že se bude podzimu týkat, nebo že s ním alespoň

¹ Stranou pozornosti zůstává nejednotná diakritika básně (a s ní i psaní malých/velkých písmen na začátcích veršů). Bohužel se nepodařilo dohledat zdrojový text a ověřit, jestli nedošlo k problémům např. při přepisu vlivem automatické korektury MS Word.

bude úzce souviset (byť i metaforicky – podzim by mohl být chápán i jako sklonek života). Teprve samotný text básně ukáže, jestli toto naše čtenářské očekávání bylo oprávněné; autor může také čtenáře úmyslně klamat nebo mu interpretaci ztěžovat.

Úloha č. 3

Prozkoumejte motivickou výstavbu první strofy. Co se dovídáme o nástupu podzimu? Jak s ním souvisí hudba Schumannova a Lisztova? Na který z pěti lidských smyslů je v této strofě kladen důraz? („Smyslovost“ analyzujte také u všech dalších strof.)

1. strofa – popisuje náhlý příchod podzimu (verbum *padl* – 1. verš) (tezi o symbolickém významu tedy můžeme s největší pravděpodobností eliminovat). Schumann i Liszt jsou romantičtí hudební skladatelé, jejich klavírní tvorba je melancholická, emotivní, na city působící, totéž je spojováno s podzimem. Je otázkou, co končí (3. verš). Léto, nějaký vztah, přátelství, láska, život? Vše je neurčité, neurčitosti napomáhají i protikladné modální partikule *dozajista* X *možná, snad* – konci se přitakává a současně je popírán. Lyrický subjekt se ve strofě vyskytuje jen nepřímou (je užito 3. osoby singuláru) – jde o jakési zčásti neosobní konstatování stavu, toho, co podzim přináší. Smyslově je v této strofě akcentován sluch.

Úloha č. 4

Prozkoumejte motivickou výstavbu druhé strofy. Které motivy ji spojují se strofou první? Který jazykový prvek obě strofy naopak odlišuje?

2. strofa – začíná vstupem autorského (lyrického) subjektu – v návaznosti na první sloku (viz *a to je konec*) se loučí, opět ovšem nevíme s kým nebo s čím. S létem, s někým blízkým, přítelem, milencem, s láskou? S první strofou je spojena i motivem podzimu – (verbum *přistál* – 2. verš – směřování dolů) a motivem melancholie (viz hudba Schumannova a Lisztova). Nově se objevuje kontrastující motiv života, jež je třeba žít, přitom však v nic nedoufat. Proč? Opět nevíme, stále jsme udržováni v napětí. Tato strofa tedy přináší osobní (subjektivní) stav lyrického subjektu (podtrženo užitím 1. osoby singuláru, jímž se liší od 3. osoby užitou v předchozí strofě), který je buď podzimem vyvolán, nebo (a to spíše) který subjekt prožívá v tomto období. Smyslově je akcentován zrak.

Úloha č. 5

Prozkoumejte motivickou výstavbu třetí strofy. Co ji spojuje s předchozími strofami? Upřesňuje tato strofa čtenářovo povědomí o prostoru, v němž se pohybuje lyrický subjekt básně?

3. strofa – přináší popis přírodního děje [podzimní scénérie – padání listů (opět směřování dolů)]. List se stává spojovníkem na ose příroda – člověk => [balustrády (sloupková zábradlí) dávají tušit topos města, stejně jako hrající piana – častěji jsou k slyšení ve městě, ne na vesnici]]; listy jsou povadlé (*unavené*), dány do vztahu se zítřkem (o němž se říká, že je čistý, nepopsaný list) snad přinášejícím naději, který však osud nepřichází a jehož příchod je vůbec nejistý (to naznačují tři tečky – neukončení výpovědi, aposiopese), ač netrpělivě očekáván (k tomu nás odkazuje *mlhavá touha* ve třetím verši). Může (měl by) přinést něco dobrého, novou naději, nevíme však (opět) příliš určitě co. Prohlubuje se deskripce (popis) pocitů a duševního stavu lyrického subjektu. Smyslová akcentace zraku opět přetrvává.

Úloha č. 6

Prozkoumejte motivickou výstavbu čtvrté strofy. Co ji spojuje s předchozími strofami? Obsahuje v sobě nějaké sdělení důležité pro pochopení smyslu celé básně? V jakém vztahu je příroda a člověk?

4. strofa – neurčitost ustupuje, téma začíná krystalizovat. Je jím samota (opět ale nevíme, jestli po rozchodu, úmrtí či něčem jiném – nejistota stále přetrvává – autor/ka s ní vědomě pracuje; lze uvažovat o tom, že chce čtenáře vést k uvědomění si faktu, že pro pochopení

smyslu básně není nutné být doslovný, ba přímo naopak, že doslovnost poezii zabíjí, její krása je právě v nedořečenosti) a podzim ve městě, v němž je člověk paradoxně navzdory množství lidí sám (proudící davy onen pocit samoty ještě umocňují – z těch set či tisíců lidí se lyrickému subjektu nikdo nepřiblíží, nikdo o něj nestojí). Podzim vpadá do prázdných náručí stejně náhle, jako v první strofě do zahrad [onen rychlý pohyb dolů tak tvoří **zarámování** básně – ta je sepnuta (zarámována) prvním (incipitem) a posledním veršem (explicitem)]. Neurčitost provívající básni se tak umenšuje, konec zmíněný v první strofě se zřejmě týká více vztahu než ročního období. Centrální téma básně je tedy v jejím závěru jasně zformulováno; děje se tak v posledním verši, který bývá v poezii velmi často významově nejvíce zatěžkaným místem. Kontrapunkt k této tíze tvoří motiv vlaštovek – letí vzhůru, jsou volné, svobodné. Svět přírody a svět lidí se tak dostává do kontrastního vztahu – s přírodou je spojena lehkost, volnost, možnost překročit bariéry; s lidmi (s lidským údělem) pak tíha – osobní zkušenost se v básni mění v nadosobní, text nabývá obecnější, symbolický rozměr. Přírodu je možno chápat jako „ozvučnou desku“ lidských nálad a tužeb, ale zároveň jako entitu, která existuje na člověku nezávisle, která je k jeho osudu, strastem, tužbám... lhostejná. Zde se nabízí máchovská paralela – v Máji je přímo akcentován kontrast mezi úchvatnou přírodou a Vilémovou smrtí, v této básni však o tak silný protiklad nejde. I zde se objeví akcentace zraku.

Úloha č. 7

Nyní posuďte, zdali zvolený tvar básně konvenuje (nekonvenuje) s jejím tematickým zpracováním, a odůvodněte, proč tomu tak je. Ke kterému literárnímu směru „fin de siècle“ by bylo možno báseň přiřadit? Doložte.

Odpověď by mohla znít „ano i ne“. Mohli bychom s jistými výhradami nalézt tezi – příchod podzimu, antitezi – subjektivní stav autorky související s podzimem, syntézu – důvody tohoto stavu. Starší přístup otázka x odpověď (téma x pointa) básni neodpovídá. Tematická výstavba však víc připomíná sonet anglický (trojí stupňování myšlenky k pointě). Tuto disproporci lze vysvětlit dvěma faktory: prvním může být autorova/čina nezkušenost, druhým fakt, že definice znaků jakéhokoli literárního útvaru je obecná a autor(ka) ji dle potřeby mění či nově naplňuje (**deviační teorie** dokonce tvrdí, že každé umělecké dílo je odchylkou od normy).

Báseň svou melancholií, citovostí, náladotvorností, stejně jako zapojením čtenářových smyslů do procesu recepce textu připomíná texty literárního impresionismu.

Úloha č. 8

Jaký kompoziční princip v básni dominuje? Lze vysledovat souvislost mezi ním a zvoleným útvarem?

Je to **kontrastní** kompoziční princip, v básni realizován volbou protikladných motivů: *Zamlklý podzim X hrající piana; jistý konec X možná, snad; žít X nedoufat; padající podzim + přistávající dvouplošník + padání listů z nebe X vlaštovky letící vzhůru; povadlé listy X čistý zítřek, dav X není koho potkat*; tíha lidského osudu X lehkost přírody; melancholie, snivost, zádumčivost, ponoření do smutku X výzva reality (je nutno žít); jásavá barevnost světa přírody X nevýraznost, šed', mlhavost a splývavost světa lidí; akcentace sluchu X akcentace zraku. Tento princip odpovídá spíše anglickému sonetu.

Úloha č. 9

Rozeberte rýmové schéma všech čtyř strof. Odpovídá znakům sonetu? Povšimněte si „nedokonalosti“ jedné rýmové dvojice ve 2. strofě a jedné rýmové dvojice ve 4. strofě. Čím je možné tuto „nedokonalost“ vysvětlit?

1. strofa – a-b-b-a (obkročný), **2. strofa** – a-b-b-a (obkročný), **3. strofa** c-c-a (sdružený), **4. strofa** d-d-a (sdružený). Rýmové schéma tedy odpovídá přesně zvolenému útvaru. „Nedokonalost“ rýmových dvojic 2. a 3. verše 2. strofy a 1. a 2. verše 4. strofy je jen

zdánlivá, ve skutečnosti jde o tzv. neúplný useknutý rým, který je v poetice běžně akceptovaný. Jejich užití může být záměrné – čtenář jako by podvědomě dokonalost očekával a je vyveden z konceptu, když se tato nedostaví (tzv. **moment zklamaného očekávání**), navíc tato drobná nepravidelnost je esteticky přínosná – asi jako když hudební skladatel úmyslně ruší melodii, která se zdá být až příliš krásná.

Úloha č. 10

Analyzujte metrum básně. Shoduje se s požadavky kladenými na sonet?

Počet slabik ve verších sice kolísá (**1. strofa** – 10, 11, 9, 8; **2. strofa** – 8, 11, 9, 10; **3. strofa** – 11, 11, 10; **4. strofa** – 11, 11, 8), ale stále jde o sylabotónickou prozódii, která by měl být v sonetu užitá. Vzhledem ke stoupavému charakteru prvních a čtvrtých veršů 1. a 2. strofy a třetích veršů strofy 3. a 4. je možno konstatovat, že sonet je psán v intencích ruské poetiky – pětistopým jambem. I v této oblasti je tedy zvolený útvar respektován.

Úloha č. 11

Působivost básně zvyšuje i specifická práce se slovy (s jejich uskupením a významy) – mluvíme o tzv. tropech a figurách. Analyzujte tuto práci (vyhledejte tropy a figury) a přemýšlejte, k čemu slouží.

Pozornost věnujte i hláskové instrumentaci.

FIGURY: **anafora** – 1. strofa 3. + 4. verš – *a to a to* (zároveň jde o paralelismus); **epizeuxis** – 2. strofa 1. verš – *loučím se loučím*; **aliterace** – 4. strofa 3. verš – *prázdné podzim pad*; aposiopese – 2. strofa 3. verš + 3. strofa 2. verš – *melancholik... čistý....*; **apostrofa** – 4. strofa 2. verš – *vlaštovky, leťte*.

Zajímavé je i užití **homofonu** – 1. strofa 2. verš + 3. strofa 1. verš – *Liszta, listy*; objevuje se také **hlásková instrumentace** podporující melodičnost verše (vše koresponduje s motivy pian hrajících hudbu Schumannovu a Lisztovu), stejně jako opakovací figury – viz závěr.

TROPY: **personifikace** – 1. strofa 1. verš – *podzim padl*; 2. strofa 2. + 3. verš – *přistál* (zde se nachází i **metafora** *zlatý dvouplošník*); je *melancholik, realista*, 3. strofa 3. verš – *touha mává* (jde i o čistou **metaforu** – podzimní mlha splývá s touhou – *mlhavá touha*); 4. strofa 3. verš – *podzim pad*.

Poetický jazyk (jazyk poezie) je odlišný od jazyka prózy, text ozvláštňuje; čtenář si uvědomuje, že v poezii je dominantní členění rytmicko-melodické (v této básni je melodická složka obzvláště silná, až kongeniálně máchovská) a ne logicko-syntaktické, je také nucen víc nad textem přemýšlet, hledat souvislosti, celkový smysl básně, to, jak úzce spolu souvisí myšlenka, již chce básník sdělit, s tím, jak ji sděluje.

Shrnuto: Pro vyjádření své nálady, svých pocitů, své životní situace (viz tematická složka básně) autor/ka užil/a formu sonetu, který (obecně) autora nutí k vyšší formulační přesnosti a čtenáře k vyšší pozornosti, umožňuje stupňování myšlenky a její zakončení pointou.

Ukazuje se, že není možné odtrhnout téma (co je řečeno) od tvaru (jak je to řečeno), že tedy literární umělecké dílo je nutné chápat jako strukturu vzájemně propojených a dotvářejících se složek (abstrahovaných do 3 plánů – tematického, jazykového a kompozičního – např. kompozici poznáváme jen z jazykových a tematických složek), které dohromady vytvářejí určitý **ZNAK** pojmenovávající (a zastupující) skutečnost. **Literatura je tedy znak znaku** (sám jazyk je systém znaků).

Hlásková instrumentace

Zamlklý podzim padl do zahrad

Z ml z m l

Z p p z
p dz p d z

piana hrají Schumanna a Liszta

ia a a í u² a a a i

a to je konec dozajista

a o e o e o a (a)

A to je konec. Možná. Snad.

A o e o e o á (a)

Loučím se loučím napořád

Loučím loučím (epizeuxis)

podzim na zlatém dvouplošníku přistál

p dz z d p
m l m l n l
l t t l

melancholik... Ne. Realista.

ela e l a

m l n l N l

e n Ne

m n o r st (sekvence)

Tedy žít znovu. A v nic nedoufat.

T d t d t

e o u e ou

d n v v n (n)d

Létají z nebe unavené listy

L t í l ty

n n n

jen zítřek dosud nepopsaný, čistý...

n í ný

n n n

d d p p

mlhavá touha mává z balustrád

ml t m l t

a á a á a á

ha ha

A v davu města potkat není koho

A v av ta at

tk t k

vlaštovky, leťte vzhůru za oblohou

l t l t l

v o v v o o

u o ou

V náručí prázdné podzim pad

prázdné podzim pad (aliterace)

á e á é

p d p d p d

² Samohláska u (vysoká přední) je velmi blízká samohlásce i (vysoká zadní)